

نقش مساجد در آگاهی بخشی و اتحاد ملل مسلمان

پژمان ظفری

چکیده

مساجد به عنوان کانون اجتماع مسلمانان از دیرباز در اتحاد و یک پارچگی ملت های مسلمان، نقشی مهم و مؤثر ایفا کرده است، به طوری که در تمام عناصر و اجزای آن، نماد وحدت دیده می شود. در این مقاله، به بررسی پدیده مسجد و تاریخچه آن در اسلام و هم چنین نقش وحدت آفرین آن از منظر قرآن و کارکردهای عملی مسجد در ایجاد وحدت و همبستگی میان مسلمانان می پردازیم. کلید واژه ها: مسجد، اتحاد، برادری، برابری، مشارکت اجتماعی.

مقدمه

در حقیقت، دین از دیرباز به عنوان مهم ترین عامل همبستگی و اتحاد در میان مردم عمل کرده است؛ در دین مبین اسلام، مساجد، نمادها و شخصیت های اسلامی، همواره کانون گرم اتحاد و همبستگی در میان مردم بوده اند، قرآن کریم نیز انسان را به عنوان خلیفه و جانشین خدا بر روی زمین معرفی نموده است و در نتیجه خود انسان، بخشی از خلقت و هستی است. به تعبیر قرآن، جهان به طور منظم و یکپارچه تسبیح گوی خالق خویش است. «تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا»^۱ آسمان های هفتگانه و زمین و کسانی که در آن ها هستند همگی، تسبیح خدا می گویند و (با تنزیه و تقدیسش، رضای او می جویند. اصلاً نه تنها آسمانهای هفتگانه و زمین) بلکه هیچ موجودی نیست، مگر این که (به زبان حال یا قال) حمد و ثنای وی می گویند، ولی شما تسبیح آنها را نمی فهمیدی چرا که زبانشان را نمی دانید و از ساختار اسرارآمیز عالم هستی و نظام پیچیده جهان آفرینش چندان مطلع نیستید. پس هماهنگ با سراسر جهان هستی به یکتاپرستی پردازید. خدای متعال پیام آورش را به عنوان عامل وحدت و رحمت برای جهانیان معرفی نمود و وی را از هر نوع تفکری نژادی و عصبی و قبیله ای و جغرافیایی به دور داشت: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»^۲ ما تو را برای جملگی مردمان فرستاده ایم تا مژده رسان

^۱ - اسرا ۴۴

^۲ - سبأ ۲۸

(مؤمنان به سعادت ابدی) و بیم دهنده (کافران به شقاوت سرمدی) باشی ، ولیکن اکثر مردم (از این معنی) بی خبرند. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ»^۳ و ما تو را جز رحمت برای تمام جهانیان نفرستادیم .

شکی نیست که رسول اکرم همواره در اندیشه و عمل برای وحدت و یک پارچگی مسلمانان تلاش می نمود و مبارزه با عوامل اختلاف و سعی در ایجاد همبستگی و اتحاد امت اسلامی از برنامه های اولیه و اساسی او بود که در نهایت موفق به تأسیس آن امت واحدی شد که قرآن به آن اشاره می کند . «وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ»^۴ ولی نباید تصور کرد وحدتی که پیام آور خدا (ص) به وجود آورد ، کاری ساده و بدون مشقت بوده است، قرآن کریم در اهمیت و دشواری این کار بزرگ می فرماید : «لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»^۵ و خدا بود که عرب ها را با وجود دشمنی شدیدشان در پرتو اسلام دگرگون کرد و (در میان آنان الفت ایجاد نمود) و دل های پر از حقد و کینه آنان را به هم نزدیک و مهربان کرد ، به گونه ای که (اگر همه آن چه در زمین است صرف می کردی ، نمی توانستی میان دل هایشان انس و الفت برقرار سازی . ولی خداوند (با هدایت آنان به ایمان و دوستی و برادری) میانشان انس و الفت انداخت ، چرا که او عزیز و حکیم است) و بر هر کاری توانا ، و کارش از روی فلسفه و حکمت انجام می پذیرد. استاد مطهری نیز در این باره می گوید « ما می گوئیم پیامبر وح دت بی نظیری ایجاد کرد و خیال می کنیم تنها چیزی که مؤثر بود این که رسول اکرم ایمان به آن ها یاد داد و بعد هم فرمان داد م تحد باشید و متحد شدند ، فکر نمی کنیم ، موانع اتحاد را که همان ناهمانگی ها و ناهمواری ها و پستی و بلندی ها از ناحیه مواهب اجتماعی بود از بین برد ، هم مقتضی را ایج اد کرد و هم موانع را از بین برد .»^۶

در دین مبین اسلام بارها بر وحدت و اتحاد و برادری میان مسلمانان تأکید شده است و با آیاتی بسان آیه «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»^۷ ندای آن را به اذهان تمام مسلمانان رسانده است و برای این امر مهم تنها به گفتار و دستور بسنده نکرده است، بلکه اسباب و عواملی را برای آن مقرر نموده است تا با تحقق وحدت که ثمرات آن به قول امام خمینی (ر.ه) قدرت، توسعه و دانش است، جامعه اسلامی به شکوفایی برسد .^۸ به همین منظور مساجد در جوامع اسلامی یکی از محوری ترین عامل وحدت میان مسلمانان است و ب طور قطع و یقین

^۳ - انبیا ۱۰۷

^۴ - مومنون ۵۲

^۵ - انفال ۶۳

^۶ - مطهری، مرتضی، مجموعه آثار ج ۹ ص ۱۵۰ - ۱۵۱ ، انتشارات صدرا ، تهران، ۱۳۸۰ش

^۷ - آل عمران ۱۰۳

^۸ - امینی، نمان، وحدت از دیدگاه علمای اسلام، انتشارات کرمانشاه ، ص ۳، ۱۳۸۶ش

می‌توان اذعان نمود که در میان معابد و مراکز عبادی ادیان الهی، مسجد تنها مکانی است که تمام عناصر و اجزای آن وحدت آفرین بوده و نمادی از یگانگی، انسجام و وحدت در آن نمود یافته است. مسجد، هم به لحاظ شکلی و ظاهری و هم از نظر محتوایی و ماهیتی، دارای کارکردهایی است که غایت آن ایجاد وحدت و یگانگی است. در این مقاله سعی بر آن است که در ابتدا واژه مسجد و جایگاه وحدت آفرین آن در آیات و روایات مورد بررسی قرار گیرد و سپس رویکردها و کارکردهای آن در ایجاد وحدت مورد کنکاش قرار گیرد.

واژه مسجد

مسجد به معنی محل سجده، برگرفته از سجود به معنای به خاک افتادن و خضوع و کرنش کردن در پیشگاه خداوند متعال است.^۹ در فرهنگ دینی، سجده اوج عبادت و بندگی انسان برای خداست: «السُّجُودُ مُنْتَهَى الْعِبَادَةِ مِنْ بَنِي آدَمَ».^{۱۰}

در حقیقت، برترین و اصیل‌ترین محل برای عبادت و تقرب جستن به خداوند متعال مسجد است. مسجد، جایگاه عبادت و پرستش خالصانه خداوند است: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا».^{۱۱} مسجد، جایگاه زمزمه و نجوای صادقانه با معبود است: «وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ».^{۱۲} مسجد، پایگاه خروج انسان از خاک به افلاک است: «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى».^{۱۳}

به اختصار می‌توان بیان کرد که یکی از نقش‌های اساسی مسجد آن است که زمینه عبادت پر حضور و خالصانه را فراهم نماید تا مؤمنان در آن جا با پرداختن به نماز و ذکر و دعا، زنگار غفلت از دل و جان بشویند و با خداوند متعال - به معنای واقعی کلمه - انس بگیرند.

در پژوهش‌های باستان‌شناسان به وضوح دیده می‌شود که معبد با انسان هم راه و هم زاد بوده است. از این رو، بزرگان دینی در سخنان خویش، همواره مسجد را پناهگاه مؤمن دانسته‌اند؛ پناهگاهی که انسان در آن از دغدغه و اضطراب فاصله می‌گیرد و به آرامش و سکون دست می‌یابد. امام صادق (علیه السلام) به مسلمانان سفارش می‌کند که هنگام رویارویی با مشکلات و اندوه‌های دنیوی، به نماز و مسجد پناه ببرند.^{۱۴}

^۹ - جعفریان، رسول، آثار اسلامی مکه و مدینه، انتشارات: مؤسسه فرهنگی هنری مشعر، چاپ ۱۲، ۱۳۸۹ ش

^{۱۰} - محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲، ج ۸۲، ص ۱۶۴

^{۱۱} - جن: ۱۸

^{۱۲} - حج: ۴

^{۱۳} - اسراء: ۱

^{۱۴} - هاشمی سید ابوالقاسم و کنگاوری معصومه، تأثیر بناها و فضاها در مذهب در جامعه اسلامی، ص ۵۰

مسجد با ایجاد آشنایی و پیوند میان مؤمنان با بزرگان و صالحان جامعه، بستری مناسب برای پرورش و تربیت روحی - اجتماعی وی فراهم می کند. در مکتب تربیتی اسلام و بسیاری از مکتب های تربیتی دیگر، «انزواطلبی» و «جمع گریزی» بیماری روحی شناخته می شود، در حالی که اجتماعی بودن و جمع گرایی - در حد معقول آن - نشانه سلامت روح و روان انسان و تعادل فکری او به حساب می آید. مسجد با فراخوانی پیوسته مسلمانان به جمع، روح جمع گرایی، وحدت و نظم پذیری را در آنان تقویت می کند و هر یک از افراد جامعه را به جای هویت «فردی گسیخته از دیگران» دارای هویت «فردی پیوسته به دیگران» می کند.

تاریخچه مسجد در اسلام

در دین مبین اسلام از آن جایی که مسجد نقش وحدت آفرینی میان مسلمانان ایفا کرده است، تمامی فعالیت ها نیز به مسجد ختم شده است به طوری که هیچ فعالیتی را نمی توان یافت که در آمیختگی و ارتباط با دین باشد، ولی به مسجد ختم نشده، یا مرتبط با مسجد نباشد. این امر مهم نشان از جایگاه و اهمیت محوری مسجد دارد. به همین جهت ساخت و آبادانی آن همواره از برنامه های اولیه شخص پیامبر (ص) و یاران و تابعان بعد از وی تاکنون بوده است. پیام آور خدا (ص) در اولین هجرت به مدینه، اولین مکانی را که برای استقرار آیین اسلام بنا کرد، مسجد قبا بود؛ تا مردم حول محور این مکان مقدس به کسب فضایل انسانی و آموزه های دینی و روح وحدت و همزیستی بپردازند و در آن جایگزینی و یکدل در شبانه روز حداقل پنج یا سه بار دور هم گرد شوند و به مصداق حدیث گهربار پیامبر (ص) "ید الله مع الجماعة"^{۱۵} با این گردهمایی همواره منشأ خیر و برکات معنوی و انسجام اسلامی برای خود و جامعه انسانی باشند.

با نگاهی دیگر به نقش وحدت آفرین مساجد در جامعه اسلامی می توان دریافت که در هر منطقه جغرافیایی که مسجد حضوری فعال دارد، در آن نقطه، شعاع نورانی وحدت در فضا آکنده شده و اجتماعی آرام و بدون تنش و اختلاف قابل مشاهده است. در فضای کالبدی شهرها و روستاهای کشورهای اسلامی، مساجد همواره قلب تپنده و جوشان آن بوده اند، نه تنها همه شبکه راه های ظاهری، بلکه ارتباط درونی و قلبی اهالی آن نیز به مسجد ختم می شود.^{۱۶}

وحدت آفرینی مسجد در نگاه قرآن

قرآن کریم آیات بی شماری در باره وحدت در میان جوامع اسلامی ارائه داده است، ولی چون مقاله حاضر در ارتباط مستقیم با نقش وحدت آفرینی مساجد است، نگارنده به آیاتی که مستقیماً درباره مساجد وارد شده است اکتفا می کند. در سوره جن خدای سبحان مساجد را از آن خویش می داند و کسی نمی تواند حق مالکیت

^{۱۵} - ابن ابی عاصم، السنه، المکتبه الاسلامی، بیروت ج ۱، ح ۶۸، ۱۴۰۰ ق

^{۱۶} - محمدعلی، موظف رستمی، مسجد، نماد و وحدت

آن را داشته باشد. «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»؛ و مساجد مخصوص «پرستش ذات یکتا» خداست پس نباید با خدا احدی غیر او را پرستش کنید. «در آیه دیگری، خداوند به تغییر قبله مسلمانان به سوی کعبه اشاره می کند و کعبه را رمزی برای اتحاد و یکپارچگی میان مسلمانان قرار داده و از جهتی دیگر آن را رمزی برای هویت اسلامی و استقلال آن از دیگر ادیان و ملل معرفی می کند: «قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»؛ ما توجه تو را بر آسمان در انتظار وحی و تغییر قبله بنگریم و البته روی تو را به قبله ای که خشنودت سازد بگردانیم، پس روی کن به سوی مسجد الحرام و شما مسلمانان نیز در هر کجا باشید گاه نماز روی بدان جانب کنید و گروه اهل کتاب به خوبی می دانند این تغییر قبله به حق و راستی از جانب خداست و خدا از کردار آن ها (که مطیع و نیکوکارند و یا منافق و زشت رفتارند) غافل نیست.»^{۱۷}

علامه اقبال لاهوری درباره نقش آفرینی قبله می گوید: تعیین قبله واحد برای نماز مسلمانان، به منظور تقویت و حفظ وحدت، نظر عموم بوده است و شکل کلی آن، به احساس مساوات اجتماعی و تحکیم پیوندهای آن، تحقق می بخشد؛ تا آن جا که می خواهد، بینش طبقاتی یا نظریه برتری قومی را از میان بردارد.^{۱۸}

آیات دیگری نیز درباره نقش وحدت آفرینی مساجد بیان شده است که ما به ذکر دو آیه درباره دو مسجد که خداوند یکی را عامل وحدت بخش و دیگری را عامل تفرقه و انشقاق میان مسلمانان معرفی می کند، می پردازیم.

مسجد قبا عامل وحدت

قرآن کریم حق آبادانی و عمارت مساجد را خاص مؤمنان گردانده است «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ»^{۱۹} منحصرأ تعمیر مساجد خدا به دست کسانی است که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و نماز «پنجگانه» به پا دارند و زکات مال خود بدهند و از غیر خدا نترسند. آن ها امیدوار باشند که از هدایت یافتگان هستند. «در آیه دیگری خداوند به پیام آورش دستور می دهد که با جمع مؤمنان در مسجدی گرد هم آیند که بر اساس تقوا درست شده است و در مسجد ضرار که عامل تفرقه افکنی و نفاق در میان مسلمانان و ساخته منافقان است، دوری گزینند «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَْسْجِدٍ أُسُسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ»^{۲۰}؛ تو

^{۱۷} - سوره بقره آیه ۱۴۴

^{۱۸} - لاهوری، محمد اقبال، تجدید التفكير الاسلامی، ترجمه عربی از عباس محمود، ص ۱۰۸

^{۱۹} - سوره توبه آیه ۱۸

^{۲۰} - توبه ۱۰۸

ای رسول ما هرگز در مسجد آن ها قدم نگذار و همان مسجد «قله» که بنیانش از اول بر پایه تقوا محکم بنا گردیده بر این که در آن اقامه نماز کنی سزاوارتر است که در آن مسجد، مردان پاکی که مشتاق تهذیب نفوس خودند در آیند و خدا مردان پاک و مهذب را دوست دارد.»

مسجد ضرار عامل تفرقه افکنی

منافقان و دین ستیزان که همواره در اندیشه تفرقه افکنی و ایجاد اختلاف و شکاف میان صفوف مسلمانان هستند در زمان پیام آور خدا (ص) اقدام به ساختن مسجدی نمودند که خداوند آن را به مسجد "ضرار" و ضربه زدن به اسلام نام نهاد. هدف منافقان این بود تا اتحادی را که مسجد در میان مردم به وجود آورده بود به هم بزنند و با این کار، دوگانگی بین مسلمانان به وجود آورند، ولی خداوند متعال که ح افظ دین خود است به پیامبرش دستور داد تا آن را ویران کند و این کارالگویی برای آیندگان باشد، تا نقش اصلی مسجد که وحدت آفرین است، دستخوش شیطنت های تفرقه افکنانه قرار نگیرد. «وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَارْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا...»^{۲۱} آن گروه منافقی که مسجدی برای زیان اسلام برپا کردند (که خلق به مسجد پیغمبر و نماز او حاضر نشوند) و مقصودشان کفر و عناد و ایجاد تفرقه کلمه بین مسلمانان و مساعدت با دشمنان دیرینه خدا و رسول بود و با این ه مه قسمهای مؤکد یاد می کنند که (در بنای این مسجد) جز قصد خیر و توسعه اسلام نداریم، خدا گواهی می دهد که محققاً دروغ می گویند، هرگز به آن وارد نشو»

کارکردهای وحدت آفرین مساجد

مساجد به عنوان آموزشگاهی مردمی و همیشگی دارای کارکردهای بسیار متنوع و متعددی می باش ند که همگان را شب و روز و در تمام فصل های سال در بر می گیرد و هیچ شاگردی از پیر و جوان و کوچک و بزرگ باز پس نمی راند و هیچ تشریفات و هزینه و قید و بندی ندارد. تمامی این کارکردها در عین تعدّد، در راستای هم و در یک خط معنوی واحد قرار دارند. در واقع نوعی انسجام و وحدت، در بقای این نقش ها وجود دارد که در راستای هم و تقویت کننده یکدیگر هستند؛ چون هدف نهایی و غایی تمامی آن ها در توحید و یگانگی خدا تبیین شده است و رمز و راز معنوی وحدت امت اسلام نیز توحید است و به عقیده اقبال لاهوری، توحید و یگانگی خدا، سرمایه اسرار و شیرازه افکار امت اسلامی است:

اهل حق را رمز توحید بر است در آتی الرحمن عبداً مضمّر است
ملت بیضا تن و جان لا إله ساز ما را پرده گردان لا إله

^{۲۱} - سوره توبه: ۱۰۷-۱۰۸

با نگاهی دیگر به مسجد، همه منابع موجود انسانی در آن، در هدف وحدت نظر دارند. هدف نمازگزاران، امام جماعت، هیات امناء، خادم، بانی و واقف و ... همه یکی است و ابعاد معنوی سرلوحه اعمال و افعال آنان در مسجد است.

اکنون در این نوشتار مؤلفه های وحدت آفرین مسجد، از حیث کارکرد به اختصار برای تبیین و روشنی بیشتر ارایه می گردد.

مسجد و وحدت مؤمنان در پیروی از کعبه

در واقع تمامی مساجد موجود در کره زمین دارای سمت و جهت واحدی است و سمت و سوی همگی آنها به سوی کعبه، اولین خانه خداپرستی و توحید قرار دارد. در حقیقت همین ساختمان ظاهری مسجد تمامی مسلمانان را نیز جهت می دهد و مسیر آن ها را تنها به یک نقطه واحد منتهی می کند، نقطه ای که کمال و سعادت انسان، تنها در حرکت در این مسیر روشن و تعیین می گردد. «وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا»^{۲۳} (و به یاد آورید) آن گاه که خانه (ی کعبه) را پناهگاه و مأوای امن و امان مردم کردیم.

مسجد و وحدت در پخش اذان

به طور کلی چهار نوع فراخوانی برای انجام عبادت و گردهمایی برای یک مسلمان قابل تصور است؛ نخست پخش اذان و فراخوانی در مسجد محله، دوم فراخوانی مؤمنان برای مسجد مرکزی در شهر با عنوان مسجد جامع سوم فراخوانی مسلمانان به مصلاهی در یک منطقه برای نماز عید؛ و چهارم فراخوانی تمامی مسلمانان برای حج به کعبه و مسجد الحرام. «صوت دلنشین مؤذن و پیام عمیق و رسای اذان، دعوت کننده مسلمانان به نماز جماعت است که در هر شبانه روز سه یا پنج بار در اوقات صبحگاهان، نیمروز و شامگاهان به گوش مردم کاملاً آشنا می باشد، این وقت شناسی و دعوت همگانی، جزئی از فرهنگ جامعه اسلامی تلقی می شود، در صورتی که در غیر از این ساعات، اگر از مسجدی صدای اذان شنیده شود، به ذهن مردم عجیب بنظر می رسد»^{۲۴}

"صدای اذان و اوقات شرعی به گونه ای است که آنی و لحظه ای در گستره کره زمین قطع نمی گردد. زیرا در هر لحظه، هر موقعیت جغرافیایی، واجد یک وقت شرعی در اوقات پنج گانه نماز است که بصورت مستمر و واحد و بانسجامی ناگسستنی، هیچ گونه خلل و یا وقفه ای در برآوردن بانگ توحید ایجاد نمی گردد" و دائماً صدای

^{۲۲} - اقبال لاهوری، محمد، کلیات اشعار فارسی مولانا اقبال، مقدمه و شرح احوال احمد سروش، ص ۶۳، انتشارات کتابخانه سنایی،

تهران ۱۳۴۳ش

^{۲۳} - بقره ۱۲۵

^{۲۴} - هاشمی سید ابوالقاسم و کنگاوری معصومه، تأثیر بناها و فضاها در مذهب در جامعه اسلامی

^{۲۵} - موظف رستمی

سروش آسمانی اذان در دایره زمین، از سوی نباتات و جمادات و موجودات زنده به آسمان بلن د است «یسبح لله ما فی السموات و ما فی الارض و هو العزیز الحکیم».^{۲۶} و همه را به وحدانیت و دوری از شرک و بت پرستی دعوت می کند.

مسجد و عقد پیمان اخوت و برادری

اخوت و برادری، عاطفی ترین و صمیمی ترین نوع رابطه ای است که بین مسلمانان وجود دارد. به همین منظور هنوز چند ماهی از حضور پیامبر گرامی اسلام (ص) در مدینه نگذشته بود که در مسجد النبی، با هدف ایجاد وحدت و اخوت، بین یاران و انصار و مهاجرین پیمان عقد اخوت بست و خود آن حضرت نیز با حضرت علی (ع) پیمان برادری بست. با توجه به نقش وحدت آفرین مسجد، از آن پس، بسیاری از اخ تلاف ها و درگیریهای قومی، قبیله ای، طایفه ای و حتی خانوادگی رفع گردید و سرانجام بسیاری از دشمنی ها به دوستی و مودت مبدل گردید.

رسول خدا (ص) می فرماید: «المسلمون إخوة لا فضل لأحدٍ علی أحدٍ إلا بالتقوی؛ مسلمانان با هم برادرند و هیچ کس بر دیگری برتری ندارد، جز به تقوی».^{۲۷}

رهبر معظم انقلاب (دامت برکاته) نیز در این باره می فرماید: یکی از کارهای که پیامبر، شاید در همان ماه های اول ورود به مدینه انجام دادند، ایجاد عقد اخوت بین مسلمانان بود؛ یعنی مسلمانان ها را با هم برادر کرد. این که می گوئیم با هم برادر هستیم در اسلام یک تعارف نیست؛ یعنی حقیقتاً مسلمین نسبت به یکدیگر دارای حق برادری هستند و نسبت به هم طلب کارند. پیامبر این را عملی کرد.^{۲۸}

مسجد و اتحاد در مشارکت اجتماعی

پیامبر (ص) وحدت مسلمانان را در حدیثی به ساختمانی تشبیه می کند که اجزای آن یکدیگر را محکم می کنند: «المؤمن للمؤمن کالبنيان یشد بعضه بعضاً؛ مؤمن نسبت به مؤمن مانند ساختمانی است که اجزای آن همدیگر را محکم کنند». پیامبر خدا هنگامی که در حال ایراد این کلام بود، انگشت های دو دستش را در هم فرو برده بود و آن را به مخاطبان نشان می داد. در حقیقت در صفوف نماز مسلمانان، در مسجد، نماد بارزی از اتحاد و یکپارچگی مسلمانان دیده می شود که در آن افراد توانگر در کنار افراد تهیدست و افراد کوچک در جانب

^{۲۶} - سوره صف، آیه ۱.

^{۲۷} - متقی هندی، علاء الدین بن علی، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، مؤسسه الرساله، ج ۱، ص ۱۴۹، بیروت ۱۴۰۹ ق. و سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، جامع الاحادیث، ج ۷، ح ۲۳۵۳۸، دارالفکر، بیروت، ۱۴۱۴ ق.

^{۲۸} - اندیشه تقریب، ویژه نامه انسجام اسلامی (۳)، ۱۳۸۷ بشیر احمد، اتحاد و انسجام اسلامی در آئینه چهل حدیث - به نقل از منشور اتحاد ملی و انسجام اسلامی؛ سبزیان، خرداد ۱۳۸۶، ش ۱، ص ۱۵۸-۱۵۹.

بزرگ و صاحبان منصب و مقامات در کنار سایر اقشار جامعه به صف واحدی می ایستند؛ و این صفوف به هم پیوسته آیه زیر را تداعی می کند: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُومٌ»^{۲۹} خداوند کسانی را دوست می دارد که در راه او متحد و یکپارچه در خط و صف واحدی می رزمند، انگار دیوار سربلندی بزرگی هستند.»

مسجد و وحدت در نماز جماعت

نماز جماعت یکی از نمادهای وحدت و اتحاد در سطح جوامع اسلامی است که در شبانه روز ۳ یا ۵ وعده، مسلمانان برای این امر مهم فراخوان می شوند. گرچه در اسلام نماز جماعت فرض نشده است، اما در مقابل، اجر آن را بیست و هفت برابر از نماز فرادا بالاتر می داند.^{۳۰} اسلام برای این گردهمایی، مؤمنان را روزانه در مسجد محله خودشان ۳ یا ۵ بار برای ادای نماز با حالتی جمعی و یک دلی فرا می خواند، سپس در سطح وسیع تری، برای نماز جمعه، امر به اجتماع مسلمانان می کند. در نماز عید دایره شمول، باز هم وسیع تر می شود و حتی اسلام به مردان و زنانی که عذر دارند و نمی توانند نماز بخوانند، دستور می دهد در این اجتماع شرکت کنند.^{۳۱} دین اسلام حتی اجتماع مسلمانان در نگاه بین المللی و امت واحد اسلامی نیز توجه نموده و هر ساله در قالب تمتع و حج عمره میلیون ها مسلمان در سراسر جهان اسلام در این اجتماع بزرگ، چگونگی وحدت و اخوت و برادری را آموزش می بینند و به صورت عملی چند روزی آن را تمرین می کنند.

نماز جماعت و وحدت آفرینی آن از نگاه خاورشناسان

خوب است در این بخش نگاهی کوتاه به نظرات خاورشناسان درباره اثرات مثبت و وحدت بخش نماز جماعت داشته باشیم. در حقیقت بسیاری از مستشرقان نسبت به نماز اسلامی و اثر عمیق آن در نهاد آدمی، به ویژه نماز جماعت اظهار شگفتی کرده اند؛ و در این باره فیلسوف فرانسوی، رنان، علی رغم کج فهمی هایی که از اسلام دارد - چنین می گوید: "من به هیچ مسجدی از مساجد مسلمانان داخل نمی شوم مگر این که احساسی از خشوع و حسرت به من دست می دهد، از این که مسلمان نیستم"^{۳۲} و هم چنین توماس آرنولد درباره نماز می گوید: "این تکالیف عبادی منظم الهی، از بزرگترین نشانه های امتیاز نظام دینی مسلمانان در مقایسه با دیگران می باشد که

^{۲۹} - صف ۴

^{۳۰} - قشیری، مسلم، صحیح مسلم، حدیث شماره ۶۵۰

^{۳۱} - همان، حدیث شماره ۸۹۰

^{۳۲} - آرنولد، توماس، الدعوه الی الاسلام، ترجمه به عربی از حسن ابراهیم حسن و همکارش، ص ۵۰

جهانگردان در سرزمین های شرقی ملاحظه می کنند، زیرا نحوه برگزاری بسیاری از آیین های دیگری که در سرزمین های اسلامی مشاهده می شوند، خالی از تاثیر معنوی است".^{۳۳}

مسجد، برابری و مساوات

در مساجد اسلامی و در صفوف به هم فشرده جماعت در آن، مساوات و برابری به طور وضوح دیده می شود. صاحبان مناصب و مقامات در کنار سایر اقشار جامعه و کارگر و کشاورز و دانشمند و سایرین در صفوف واحدی کنار هم دیده می شوند. بنابراین هر کس زودتر به مسجد آمد در صفوف جلو جای می گیرد. محمد اقبال لاهوری روشن فکر معاصر در این باره می گوید: "نماز جماعت در اسلام، علاوه بر ارزش فکری خود، به آرمان تحقق وحدت بشریت به عنوان یکی از حقایق زندگی اشاره می کند و این آرمان فقط با برچیدن همه تفاوت ها و اختلافاتی که یک انسان را از دیگری متمایز می سازد، تحقق می پذیرد".^{۳۴}

علامه اقبال در همین کتابش به برهم ایی اشراف منش جنوب هند اشاره می کند و می گوید: "اگر این ها با طبقه نجس ها هم ردیف و پهلوی به پهلوی در یک صف واحد در می آمدند، انقلاب عظیمی معنوی را به ارمغان می آورند".^{۳۵}

در حقیقت همه روزه در مسجد، چهره ها با هم رو برو می شوند و زبان ها با یک دیگر زمزمه می کنند و دل ها با هم انس می گیرند. کدام وحدت و برابری از وحدت نماز گزاران در جماعت که پشت سر امام واحدی ایستند و خدای واحدی را می خوانند و کتاب واحدی را قرائت می کنند و به سوی قبله واحدی روی می کنند و کارهای یکسانی از قبیل، قیام و قعود و رکوع و سجود، انجام می دهند؛ کامل تر و عمیق تر است؟ این وحدتی است که در سطح ظاهر و پوسته نمی ماند، بلکه به مغز و هسته رسوخ می کند، و وحدتی در قالب نگرش، هدف، جهت و عمل، به بار می آورد.

کدام تصویر، جالب تر و زیباتر از منظره مسجد پیامبر در مدینه دیده می شود که نژادهای گوناگون غیر عرب، هم چون صهیب رومی، سلمان فارسی و بلال حبشی را در بر می گرفت و قبایل مختلفی از انصار قحطانی و مهاجرین عدنانی را در دامن خود پرورش می داد؛ آن چنان پرورشی که یکی از آنان ترجیح می داد خود گرسنه بخوابد، اما برادر و خواهر ایمانی اش سیر باشند. «وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» و انصار مدینه، مهاجرین مکه را بر خود ترجیح می دهند، هر چند که خود سخت نیازمند بودند.^{۳۶}

^{۳۳} - همان

^{۳۴} - لاهوری، تجدید التفکر الاسلامی، ص ۱۰۸

^{۳۵} - همان

^{۳۶} - حشر ۹

در مسجد، امتیازات و تبعیضات مقامی، مالی، نژادی و رنگی، ناپدید می شود و تمام محیط آن از هوای پاک برادری، برابری و محبت، آکنده است. این نعمت بزرگی است که آدمی روزانه، در میان دنیایی تیره از اختلاف و جدال، پنج یا سه بار، از فضای دوستی و آرامش کامل بهره مند می گردد.

مسجد، مرکز عملی وحدت

مسجد کشتزاری است که تعالیم نظری دین، در محدوده آن، مورد آزمایش قرار می گیرد و اصول انسانی آن، آماده اجرا می شود.

یکی از ویژگی های اسلام، این است که اصول خود را به صورت امری ذهنی یا حرف محض، بر سر زبان قرار نداده است، بلکه آن را به زندگی روزانه فرد پیوند داده است؛ بنابراین اتحاد، آزادی، برابری و برادری به شکل حقایق علمی و حقیقی در مسجد آموزش داده می شوند.

پیشینیان ما ارزش و کارکرد مسجد را به عنوان انجمنی فراگیر شناخته بودند و به همین منظور عقد ازدواج خود را در پیروی از حدیث پیامبر (ص) در مسجد انجام می دادند «أعلنوا هذا النكاح واجعلوه فی المساجد»^{۳۷} و پیامبر (ص) مراسم عقد ازدواج حضرت فاطمه (س) و حضرت علی (ع) در مسجد انجام داد. که این امر به افزایش نقش آفرینی مسجد کمک شایانی می کرد. اگر چه این سنت، امروزه کمتر در کشور ما صورت می گیرد.^{۳۸} اما دیگر کشورهای اسلامی این سنت حسنه را جاری می نمایند. «به دستور پیامبر گرامی اسلام (ص) سفره وسیعی در مسجد گسترده و بسیاری از زنان و مردان مسلمان اطعام شدند و آن گاه عروس و داماد را به مسجد فراخواندند و دست حضرت فاطمه (س) را در دست حضرت علی (ع) گذاشتند و برای آن دو دعا کردند.»^{۳۹}

در مسجد علاوه بر این که فرد، به صورت عملی درس و حدت و بسیاری از مفاهیم را فرا می گیرد؛ در آن، همین طور درس آزادی را تجربه می کند و از هر بندگی، جز بندگی خدا آزاد است و این همان آزادی وجدان انسانی و بالاترین نوع آزادی ها است. اما درباره آزادی عقیده، همین بس است که هر گاه امام در گفتگو یا کردار خود در نماز دچار اشتباهی شود، مأمومین موظف به اصلاح خطای او هستند و این مورد برای پیر و جوان و مرد و زن، یکسان است.

^{۳۷} - سنن الترمذی، باب اعلان النکاح، ح ۲۶۸

^{۳۸} - ضرورت احیاء این سنت پسندیده با توجه به افزایش روز افزون هزینه ازدواج با هدف افزایش پیوند خانوادگی

که در راستای انسجام جامعه و ارزشهای اسلامی صورت می گیرد، لازم به نظر می رسد

^{۳۹} - مجلسی، محمد باقر، ج ۴۳ ص ۱۱۴ - ۱۲۰

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم
 - ۲- ابن ابی عاصم، السنه، المكتبة الاسلامی، بیروت چ ۱۴۰۰، ۱ق
 - ۳- آرنولد، توماس، الدعوه الی الاسلام، ترجمه به عربی از حسن ابراهیم حسن و همکارش
 - ۴- امینی، منان، وحدت از دیدگاه علمای اسلام، انتشارات کرمانشاه، ۱۳۸۶ش
 - ۵- ترمذی، محمد، جامع ترمذی، بدون تا، دارالفکر بیروت
 - ۶- جعفریان، رسول، آثار اسلامی مکه و مدینه، انتشارات: مؤسسه فرهنگی هنری مشعر، چاپ ۱۲، ۱۳۸۹ش
 - ۷- اقبال لاهوری، محمد، تجدید التفکیر الاسلامی، ترجمه عربی از عباس محمود
 - ۸- اقبال لاهوری، محمد، کلیات اشعار فارسی مولانا اقبال، مقدمه و شرح احوال احمد سروش، انتشارات کتابخانه سنایی، تهران ۱۳۴۳ش
 - ۹- قشیری، مسلم، صحیح مسلم، دارالفکر، بیروت
 - ۱۰- محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲، ج ۸۲، ص ۱۶۴
 - ۱۱- متقی هندی، علاء الدین بن علی، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، م. و. سسه الرساله، بیروت ۱۴۰۹ ق؛ و سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، جامع الاحادیث
 - ۱۲- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار ج ۹ ص ۱۵۰- ۱۵۱، انتشارات صدرا، تهران، ۱۳۸۰ش
 - ۱۳- هاشمی سیدابوالقاسم و کنگاوری معصومه، تأثیر بناها و فضاهاى مذهبى در جامعه اسلامى.
 - ۱۴- سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، جامع الاحادیث، ج ۷، دارالفکر، بیروت، ۱۴۱۴ق.
- ### سایت اینترنتی و مجلات
- ۱- اندیشه تقریب، ویژه نامه انسجام اسلامى (۳)، ۱۳۸۷ بشیر احمد، اتحاد و انسجام اسلامى در آئینه چهل حدیث- به نقل از منشور اتحاد ملی و انسجام اسلامى؛ سبزیان، خرداد ۱۳۸۶، ش، ص ۱۵۸
 - ۲- www.ido.ir - محمدعلی، موظف رستمی، مسجد، نماد و وحدت

منبع: دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد